

1942

ANDREAS STYNEN

Herman Van Goethem, 1942. *Het jaar van de stilte*

Antwerpen, Polis, 2019, 360 pp.

ISBN 9789463103732

Met 1942. *Het jaar van de stilte* schreef Herman Van Goethem, rector van de Universiteit Antwerpen en voormalig directeur van Kazerne Dossin, niet zomaar een belangrijk boek. Het is ook een onmogelijk te negeren boek: blijvende erkenning als een kantelpunt in de herinnering aan

de Tweede Wereldoorlog in Antwerpen lijkt waarschijnlijk, en dit in nauwe samenhang met Jeroen Olyslaegers' *WIL* (2017), de gelauwerde roman die trouwens deels op dezelfde bronnen steunt. "Nu is alles anders geworden", zo schreef minister Paul-Henri Spaak vanuit Londen eind februari 1943, toen de regering zich na lang aarzelen dan toch ondubbelzinnig achter de Britse oorlogsdoelstellingen schaarde. Maar die bedenking geldt ook voor de inschatting van de rol van de Antwerpse politie en overheid tijdens de bezettingsjaren: 1942 legt na vele decennia van onder de mat vegen een 'irriterende, lastige waarheid' bloot, zodanig overtuigend dat wegstijgen geheel onmogelijk wordt.

Het publieke debat bij het verschijnen van 1942 zette vooral scherp op de rol van Antwerps oorlogsburgemeester Leo Delwaide. Zelfs al bracht Van Goethem weinig nieuwe informatie over diens hoogst bedenkelijke optreden aan, toch genereerde zijn studie voldoende aandacht én verontwaardiging om haast meteen het naar de man vernoemde havendok tot

Bevrijdingsdok om te dopen. Aan de omgang met het oorlogsverleden schort wel meer, zo maakt 1942 duidelijk. In een verbijsterend relaas van de herdenking van de Jodenrazzia in Deurne, gecoördineerd en uitgevoerd door het lokale politiekorps, verneemt de lezer dat de bijeenkomst in de zomer van 2017 hulde bracht aan de heroïsche agenten – niet aan de opgepakte en nadien gedepoteerde Joodse slachtoffers. Ruim de helft van het Deurnese korps zou in 1944 wegens verzetsactiviteiten in de concentratiekampen worden vermoord en het is de realiteit van de tweede oorlogshelpt die de hele beeldvorming (ver)tekent. Het collectieve geheugen over de bezetting kent enkel wit en zwart, terwijl er tijdens de eerste oorlogsjaren zeer veel grijstinten waren. Van Goethem reconstrueert hoe deze op slechts enkele maanden tijd uit beeld verdwenen ten voordele van de gekende tweedeling, zodra duidelijk werd dat de geallieerden niet langer op een compromis met Duitsland aanstuurden, wel op de totale overgave.

Om dit punt te maken, koos Van Goethem voor een ongebruikelijke maar hoogst efficiënte benadering. Hij schreef 1942 in de tegenwoordige tijd en als een strikt chronologisch relaas in dagboekvorm, op basis van egodocumenten, pers en vooral zeer veel archiefmateriaal. Op die wijze komt de onwetendheid over wat zou volgen sterk naar de voorgrond, essentieel om bijvoorbeeld te begrijpen hoe het kan dat de Joodse Raad de Antwerpse Joden op het hart drukte om nauwgezet alle instructies van de bezetter op te volgen. Of waarom naar Dossin overgebrachte Joden zélf aan de bezetter vroegen om ook hun kinderen te laten overkomen. Omdat wij dat *hindsight wél* hebben, is de lectuur vaak onthutsend. 'Dit doet pijn', geeft Van Goethem de lezer mee, die zelf ook moeilijk onbewogen kan blijven. Met vele tientallen slachtoffers die hem of haar van

op portretfoto's in de ogen kijken, is 1942 een confronterend boek en meteen een overtuigend voorbeeld van empathische geschiedenis.

De Jodenvervolging neemt een centrale plaats in, maar het boek is caleidoscopisch van opzet en schenkt ook aandacht aan het dagelijks leven in een bezette stad, de lokale en internationale politiek, de militaire verwickelingen en vooral ook de ordehandhaving. De flamingante collaboratie komt als vanzelf eveneens aan bod. Van Goethem bedt de samenwerking met de bezetter in de algehele oorlogservaring in en maakt daarbij zowel de dreiging als de impact van verklikkingen en medewerking aan razzia's voelbaar. Zelfs zonder systematisch het handelen van sleutelfiguren en minder gekende aanhangers van de Nieuwe Orde te reconstrueren, slaat Van Goethem spijkers met koppen. Gerard Romsée, secretaris-generaal voor Binnenlandse Zaken, stichtte in Antwerpen een nieuwe politieschool voor een nieuw type, strak gedisciplineerde agenten; Walter Burssens, leidinggevende bij de Arbeidsorde, probeerde de samenstelling van het korps te sturen; schepen Robert Van Roosbroeck draaide z'n hand niet om voor pestgedrag jegens Joodse schoolkinderen; anonieme Duitsgezinde burgers geven zonder enige gêne bevelen aan agenten wanneer het korps na de zomer niet langer een volgzame actor wordt geacht. Voor zover nog twijfel mogelijk was: zij en vele anderen handelden niet zozeer uit Vlaams idealisme, als wel uit een onwrikbaar geloof in de nationaalsocialistische ideologie. Het was een relatief kleine groep, maar niettemin voldoende sterk om zwaar op het beleid en de ordehandhaving te wegen. Zoals bekend, en ook hier aangegeven, waren er alternatieven mogelijk – kijk maar naar Brussel, waar de Duitse ambities meer tegenkanting kregen. In Antwerpen gingen Delwaide en anderen

pas op de rem staan toen na de Joden ook het 'eigen volk' in het vizier kwam. De risico's van in Duitse handen te vallen waren alomgekend maar schoof men, als het Joden betrof, gemakshalve opzij.

Van Goethem, kleinzoon van de collaborerende oorlogsburgemeester van Burcht, geeft in autobiografische passages – vaak eerder ontboezemingen – weer hoe hij de harde realiteit over zijn familie niet zomaar kon blijven negeren. Dit grote zelfbewustzijn van de auteur, in combinatie met de ongemakkelijke waarheden, dwingt de lezer tot introspectie. Meer nog dan op individuele schuld legt 1942 de vinger op collectieve verantwoordelijkheid, en dit zonder pathetiek of belerende toon. Het is een krachttoer die weinigen koud zal laten.